

Тетяна Вікторівна ШАПОВАЛОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи,
Національний університет «Львівська політехніка»
E-mail: gg39358@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НЕГАТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ЕКОНОМІКУ
УКРАЇНИ**

Шаповалова, Т. В. Особливості впливу негативного соціального капіталу на економіку України [Текст] / Тетяна Вікторівна Шаповалова // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 21. – № 1. – С. 129-138. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. У сучасній економічній літературі можна знайти багато тверджень про те, що негативний і позитивний соціальний капітал справляє значний вплив на економіку та рівень життя населення будь-якої країни. Тому вкрай важливим та актуальним постає дослідження негативного капіталу в Україні, до якого належить корупція, та його вплив на розвиток вітчизняної економіки. Аспекти соціального капіталу знаходяться на вістрі уваги у науці та розглядаються багатьма фахівцями, дослідниками, керівництвом держави, політиками та громадськістю як неекономічний чинник розвитку національної економіки, який може бути парадигмою проведення економічних реформ і підвищення рівня життя українців.

Мета. Виявлення впливу корупції як негативного соціального капіталу на розвиток економіки та її специфіки в сучасних реаліях в Україні.

Метод (методологія). Вибір методів дослідження обумовлений визначеною в статті метою, для реалізації якої було використано комплекс сучасних взаємодоповнювальних наукових методів і підходів. Їх застосування дало змогу систематизувати теоретичні наукові джерела й емпіричну інформацію, проаналізувати вплив негативного соціального капіталу на зростання економіки в Україні та сформулювати науково обґрунтовані висновки і пропозиції. У науковому дослідженні під час написання статті було застосовано загальнонаукові методи пізнання, такі, як: теоретичний; логіко-семантичний, абстракцій, структурно-функціональний.

Методологічною базою дослідження є системний підхід, а теоретичною – положення економічних теорій, їх сучасних концепцій, наукові роботи провідних вітчизняних і зарубіжних вчених – соціологів, політологів, істориків, економістів. У ході дослідження було використано низку наукових джерел, ресурсів, які отримано з зарубіжних науково-академічних Інтернет-порталів.

Результати. Здійсненим у статті аналізом встановлено, що в Україні рівні корупції як негативного соціального капіталу залишаються хронічно критично високими. Негативний соціальний капітал є надмірно «гіпертрофованим», що призводить до уповільнення розвитку економіки та позитивного соціального капіталу. Виявлено взаємозалежність в Україні між рівнями корупції та державними інститутами, ефективність діяльності яких детермінує політичну стабільність та економічне зростання. Негативний соціальний капітал генерує цілу низку негативних явищ в економіці України, зокрема зменшення обсягів іноземних інвестицій, перешкоджання веденню бізнесу в країні, зниження її конкурентоспроможності на ринках, підвищення внутрішніх і зовнішніх торгових зобов'язань, уповільнення економічного зростання та ін.

Ключові слова: соціальний капітал; корупція; економіка України; економічний розвиток.

**THE IMPACT OF NEGATIVE SOCIAL CAPITAL ON THE ECONOMY:
PECULIARITIES IN UKRAINE**

Abstract

Introduction. *In modern economic literature one can find a lot of allegations that the negative and positive social capital makes a significant impact on the economy and standard of living of any country. Therefore, the investigation of negative capital in Ukraine becomes important and urgent. Corruption and its impact on the domestic economy belong to negative capital. Aspects of social capital are at the forefront of attention in science. They are considered by many experts, researchers, state leaders, politicians and the public as a non-economic factor in the development of the national economy, which may be the paradigm of economic reform and improving living standards of Ukrainian.*

Purpose. *The purpose of the article is to identify corruption as a negative impact of social capital on economic development and its specificity in today's realities in Ukraine.*

The method (methodology). *The choice of research methods is defined due to the aim of the article. For its implementation we have used complementary range of modern scientific methods and approaches. Their use made it possible to systematize theoretical research and empirical sources of information, analyze the impact of negative social capital on economic growth in Ukraine and to formulate the evidence-based conclusions and proposals. In scientific research when writing the article we used general scientific methods of cognition, such as: theoretical, logical-semantic, abstraction, structural and functional.*

The methodological base of research is a systematic approach. Its theoretical base has become the position of economic theories and their modern concepts, research of leading domestic and foreign scientists - sociologists, political scientists, historians and economists. The study has used a number of scientific sources, the resources which have been received from foreign academic scientific internet portals.

Results. *The results of the analysis have shown that the level of corruption in Ukraine as a negative social capital remains critically high. Negative social capital is too "exaggerated", which leads to slowing of economic development and positive social capital. It has been discovered the interdependence between the levels of corruption in Ukraine and state institutions, the effectiveness of which determines the political stability and economic growth. The negative social capital generates a number of negative phenomena in the economy of Ukraine, in particular the decrease in foreign investment, obstruction of doing business in the country, reduction of its competitiveness on the market, increase of domestic and external debt, slowing of economic growth, and others.*

Keywords: *social capital; corruption; the Ukraine's economy; economic development.*

JEL classification: J490

Вступ

Підтримання макроекономічної стабільності в умовах загострення рецесійних процесів і стагнації економіки України є важливим завданням у контексті здійснюваних у сфері вітчизняної економіки модернізаційних перетворень [5, с. 31]. Варто також зауважити, що серйозною проблемою, яка потребує невідкладного вирішення в Україні, є корупція, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства, уповільнюючи економічне зростання та суспільний розвиток країни загалом.

У сучасній економічній літературі стверджується, що соціальний капітал, який науковці поділяють на позитивний і негативний, справляє значний вплив на економіку будь-якої країни, рівень життя її населення. Актуальним з огляду на викладене вище постає дослідження в Україні негативного капіталу, до якого відносять корупцію, та його впливу на розвиток вітчизняної економіки. Це питання набуває ще більшої важливості, оскільки розвиток соціального капіталу розглядається нині багатьма вітчизняними економістами, науковцями, дослідниками, керівництвом держави, політиками та громадськістю як неекономічний чинник розвитку національної економіки, можлива парадигма проведення економічних реформ і підвищення рівня життя українців. Аспекти соціального капіталу знаходяться на вістрі уваги у вітчизняній економічній науці.

Джерельну базу дослідження статті складають наукові роботи та публікації західних учених, серед яких Г. Беккер, П. Бурдье, Дж. Коулмен, Р. Патнем, у яких викладено концептуальні засади соціального

капіталу. Написанню статті передувало скрупульозне вивчення сучасних праць, в яких знайшли свій подальший розвиток положення концепції соціального капіталу, зокрема це роботи Р. Берта, У. Бейкера, П. Вілсона, О. Вільямсона, Дж. Вулкока, К. Грутерта, Д. Мілонакіса, А. Портеса, Р. Роуза, М. Шиффа, Б. Файна, П. Франкоіса, Ф. Фукуями та ін.

У розробленні положень сучасної теорії соціального капіталу значний внесок зробили і вітчизняні науковці, зокрема С. І. Бандур, М. Є. Горожанкіна, О. А. Грішнова, М. С. Дороніна, Є. С. Драгомірова, Ю. К. Зайцев, Ю. Р. Мішин, О. О. Убейволк та ін. Варто назвати і російських учених та дослідників, а саме О. Т. Конькова, О. О. Конєва, А. В. Ланцман, Н. І. Ларіонову, Д. В. Меркулова, Д. Д. Попова, В. В. Радаєва, С. В. Ракшу, О. М. Татарко, М. Я. Фейзбу, С. А. Штирбул та ін., які у своїх роботах ґрунтовно вивчали різні аспекти соціального капіталу. Наукові праці, публікації вказаних вище фахівців виявилися корисними та були використані при підготовці до написання статті.

Аналіз джерельної бази дає підстави зробити висновок, що, незважаючи на те, що впродовж останніх трьох десятиліть тематика соціального капіталу є предметом проведення багатьох емпіричних досліджень як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців, питання особливостей впливу негативного соціального капіталу на економічний розвиток в Україні в реаліях сьогодення залишається наразі недостатньо розкритим. З огляду на викладене вище й зумовлюється необхідність у виокремленні цього питання в самостійний напрям дослідження та його здійснення в межах нашої статті.

Мета статті

Метою роботи є виявлення впливу корупції як негативного соціального капіталу на розвиток економіки та її специфіки в сучасних реаліях в Україні.

Виклад основного матеріалу статті

На початку дослідження подамо визначення ключових термінів, використаних у ньому. Соціальний капітал – це сукупність наявних або потенційних ресурсів (соціальні зв'язки, відносини), які дають змогу економічним агентам через членство в соціальних мережах реалізувати наявні можливості, отримувати економічні вигоди і переваги [10, с. 2-3]. Соціальний капітал розглядають як форму капіталу, що виконує економічну функцію, зокрема в частині зменшення трансакційних витрат, отримання доступу до ресурсів. Соціальний капітал є ресурсом, який покликаний максимізувати економічну корисність агентів за рахунок довіри (установки діяти в домовлений спосіб) та прийнятих ними взаємних, партнерських зобов'язань.

Соціальний капітал поділяють на позитивний і негативний [4, с. 53-54]. Позитивний соціальний капітал пов'язують з відкритими соціальними мережами, відносини в яких спрямовані на примноження суспільного блага. Негативний соціальний капітал пов'язують із закритими соціальними мережами, члени яких переслідують вузькі, особистісно-корпоративні цілі. У закритих соціальних мережах не виробляють суспільних благ і цінностей, а створюють «кулуарні» блага, якими їх члени користуються. Такі мережі не тільки не приносять ніякої користі суспільству, але й завдають йому шкоди, оскільки їх члени недобросовісно конкурують за обмежені ресурси, спотворюють умови ринку та конкуренції, дискримінують економічних агентів, вступають у суперечність з макроекономічними та соціально значущими інтересами. Експерти Світового банку доводять, що закриті соціальні мережі справляють негативний вплив на економічний розвиток. Зв'язки та взаємодії в таких мережах можуть набувати ознак корупційних угруповань і схем, які не тільки уповільнюють економічне зростання, але й призводять до деформацій у всіх сферах суспільного життя [15, с. 230-234].

Нині в Україні на найвищому рівні держави керівництвом ведеться мова про «всеосяжність» корупції – негативний соціальний феномен, що охопив українську економіку та всі сфери життєдіяльності суспільства. Так Президент України на засіданні Національного антикорупційного комітету повідомив, що «через корупційні оборудки у сфері державних закупівель від 10 до 15 % державного бюджету України, а це 4-7 млрд дол. США, осідають у кишенях чиновників». Щороку українське суспільство втрачає приблизно 20 млрд грн: саме така сума коштів не надходить до бюджету або викрадається через корупційні схеми. Глава держави заявив, що «розкрадання бюджетних коштів та стратегічних ресурсів країни – землі, надр, стало постійною новиною у нашій державі. Корупція перетворилася в Україні на спосіб існування бюрократичного апарату і є причиною масштабної тінізації економіки». Наслідком корупційних схем є недоотримані інвестиції, відсутність коштів на модернізацію, застаріла соціальна інфраструктура [8].

У Верховній Раді України в Комітеті з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією відбулися слухання, на яких, зокрема, констатувався факт як незаперечний, що корупція в Україні проникла у всі державні інституції, має організований характер та створює реальну небезпеку для української економіки. Корупція в українському суспільстві перетворилася в системне явище, яке гальмує надходження інвестицій, підживлює нестабільність та утримує економічну систему в невизначеності. Ситуацію з корупцією визнано критичною та такою, що вимагає вжиття невідкладних заходів щодо її поліпшення [6, с. 10, 76].

Існують підстави стверджувати, що рівень накопичення негативного капіталу в Україні є досить високим. Про критичний рівень корупції в Україні свідчать міжнародні організації та фінансові інститути, зокрема Трансперенсі Інтернешнл, МВФ, Світовий банк та ін. За експертними висновками корупція в нашій державі не тільки залишається на критично високій межі, але порівняно з іншими країнами світу має тенденцію до погіршення. Експерти також зазначають, що корупція негативно відображається на економічному зростанні та розвитку українського суспільства загалом.

У контексті нашого дослідження можна зробити припущення, що показники корупції як негативного соціального капіталу детерміновані значною мірою діяльністю державних інститутів, політичною нестабільністю та іншими чинниками. Свідченням певної кореляції між корупцією, політичною стабільністю та ефективністю діяльності державних інститутів в Україні є результати аналізу міжнародних показників урядування (Worldwide Governance Indicators), які складаються з приблизно 350 окремих індикаторів і які згруповано в шість вимірів [14]. Починаючи з 1996 р., ці показники розраховують щороку експерти Світового банку для 215 країн світу на базі різних джерел, зокрема щорічних статистичних даних, результатів досліджень національних інституцій і міжнародних недержавних організацій. Масштабність охоплення досліджень та методика їх проведення дають підстави стверджувати про валідність і релевантність отриманих результатів.

Проаналізуємо дані трьох показників, а саме:

- *індекс стримування корупції* (control of corruption), який складається з показників, що вимірюють рівні сприйняття корупції в суспільстві, вплив корупції на економічний розвиток, використання владних повноважень у корисливих цілях, політичної корупції та ін.;
- *індекс ефективності діяльності уряду (державних інститутів)* (government effectiveness), що скомпоновано з показників, якими вимірюють рівень довіри громадян до державних інститутів і здійснюваної державної політики, якість надання державних послуг, розроблення і реалізацію економічної політики та ін.;
- *індекс політичної стабільності* (political stability), що об'єднує показники, якими вимірюють стабільність державних інститутів, ризик виникнення політичних курсів та змін, відсторонення уряду від влади тощо.

Метою аналізу є визначення кореляції, взаємного зв'язку та залежності між вказаними вище показниками. Використавши відповідні дані протягом 1998-2014 рр., побудуємо діаграму, яку подано на рис. 1.

Аналіз кривих, які зображено на рис. 1 дає змогу зробити такі висновки:

- всі досліджувані показники знаходяться за межею нижче нуля, тобто у вимірювальній шкалі рівні політичної стабільності, стримування корупції та ефективності діяльності державних інститутів в Україні є від'ємними;
- спостерігається певний зв'язок, кореляція і взаємозумовленість між досліджуваними показниками – погіршення рівня стримування корупції (це особливо помітно в 2000 р. і 2014 р.) призводило до зниження показників ефективності діяльності державних інститутів та політичної стабільності, і навпаки, покращення першого показника здебільшого зумовлює позитивні зміни двох інших.

Як можна бачити з Рис. 1, у 2014 р. в Україні спостерігалось погіршення рівнів корупції, ефективності діяльності державних інститутів та політичної стабільності, що зумовило певною мірою уповільнення реальних темпів зростання показника ВВП з 4,1 % у 2010 р. до 0,2 % у 2012 р. [5, с. 359-360].

Аргументом на підтвердження викладеного вище є подані у звітах Глобал Інтегріті* оцінки, які є значною мірою релевантними для вимірювання соціального капіталу, оскільки ними оцінюють:

- формальні норми (нормативно-правову базу);
- ефективність діяльності інститутів держави (органів державної влади).

* Глобал Інтегріті (від англ. the Global Integrity – глобальна цілісність) – незалежна неприбуткова міжнародна організація, яка готує звіти за результатами досліджень, проведених місцевими науковцями, дослідниками, юристами та журналістами відповідних антикорупційних інститутів, нормативно-правових норм, ефективності їхньої діяльності та якості практичної реалізації цих норм.

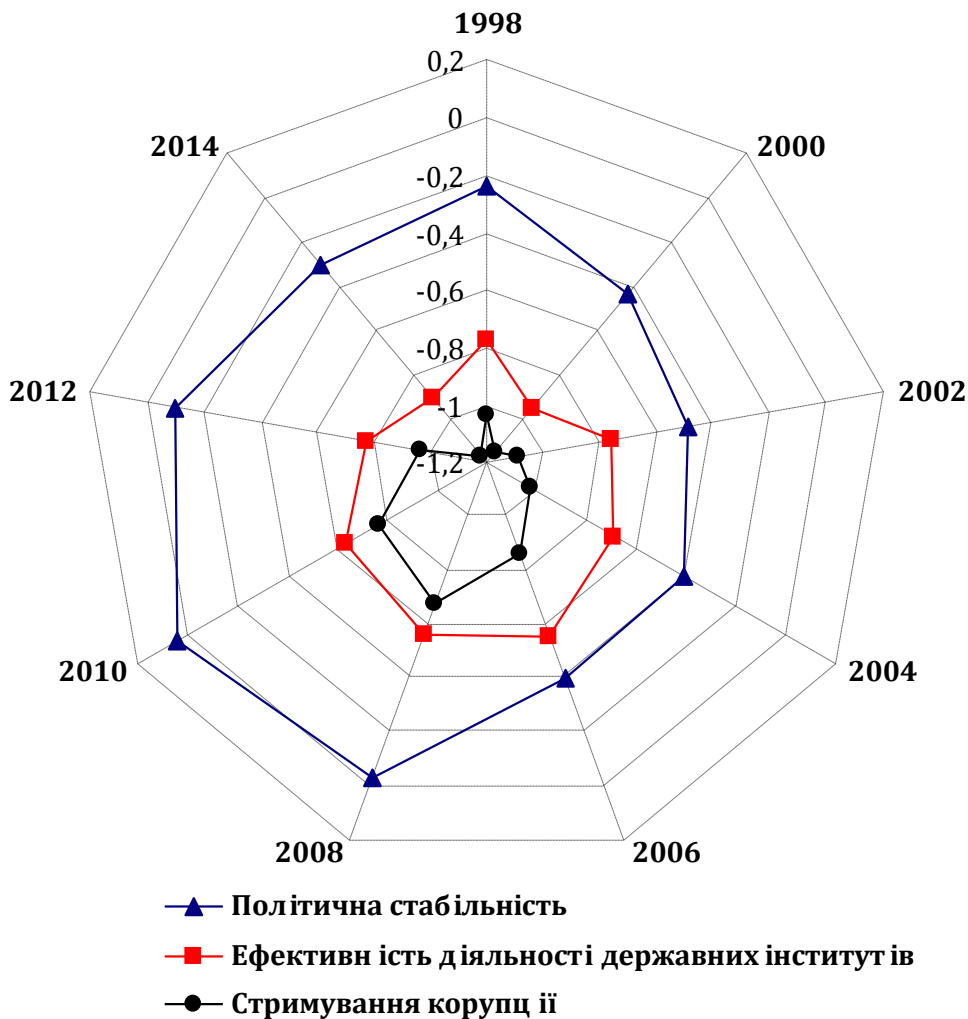

Рис. 1. Діаграма динамічних змін і кореляції індексів стримування корупції, політичної стабільності та ефективності діяльності державних інститутів в Україні протягом 1998-2014 рр. [11; 14]

Для України такі звіти було підготовлено у 2004 р., 2009 р. та 2011 р. Загалом висновки та результати цих звітів свідчать про досить слабку протидію корупційним проявам з боку державних інститутів в Україні. Так, якщо здійснити стислий аналіз вказаних звітів [12], то можна виявити, що Україна:

- у 2004 р. отримала 17-й загальний рейтинг із 25 країн (межуючи з Панамою та Індією), який оцінюється як слабкий;
- у 2009 р. змістилася на 29-у позицію з 35 країн (межуючи із Зімбабве і Монголією), яка розглядається як дуже слабка;
- у 2011 р. посіла загальне 20-е місце з 31 країни (межуючи з Сьєрра-Леоне, Азербайджаном), яке належить до групи країн з слабким рівнем боротьби з корупцією.

Про досить низьку ефективність діяльності органів державної влади в Україні свідчать експертні оцінки результатів опитування, які проводилися Інститутом соціології НАН України у 2012 р. у Києві, Донецьку, Дніпропетровську, Львові, Луганську, Миколаєві, Одесі та Сімферополі. Ефективність державних інститутів експертами оцінено в середньому в 3,1 з 10 балів, а рівень ефективності економіки становить ще менше – 2,8 бала. Критично негативними можна розглядати й інші оцінка окремих якостей українських чиновників, які за 10-ти бальною шкалою оцінено таким чином: хабарництво – 8,5; коректність публічної поведінки – 3,0; відкритість – 2,9; моральність – 1,6 [0, с. 4, 6].

В умовах високого рівня корумпованості чиновників в Україні зарубіжні інвестори (суб'єкти зовнішніх інвестицій) та приватні підприємці (суб'єкти внутрішніх, приватних капіталовкладень) не ризикують вкладати власний капітал у ведення тієї чи іншої підприємницької справи. Очевидним постає й інший факт: відсутність соціального в належних обсягах призводить до неефективного та нераціонального

використання державних коштів, які зібрано в суспільстві за рахунок платників податків. За умов відсутності громадського контролю (позитивного соціального капіталу) державні кошти використовують суб'єктивно – на власний розсуд чиновників та в інтересах певного кола осіб. Чиновників характеризує їх відірваність від нагальних проблем пересічних громадян та замкнутість у своїх вузьких кулуарах, зорієнтованість на вирішення корисливих цілей, власне збагачення тощо. Така ситуація є серйозною загрозою та перешкодою економічному зростанню та розвитку суспільства загалом.

Нинішні державні інститути не тільки не створили наразі сприятливого клімату для надходження зовнішніх інвестицій, але й неповною мірою використовують наявний національний потенціал. Такого висновку дійшли експерти Інституту соціології НАН України, які зробили оцінки* ступеня використання в сучасній суспільній практиці потенціалу [0, с. 2]:

- інтелектуального (знання, досвід, технології) – 5,6;
 - духовно-етичного (цінності, норми, традиції) – 5,0;
 - економічного (кадри, виробничі потужності, фінанси) – 3,6;
 - матеріального (ресурси, будівлі, дороги тощо) – 3,6;
 - інформаційного (соціальні мережі, ЗМІ, бібліотеки) – 3,3;
 - громадянсько-суспільного (громадянське суспільство) – 2,7;
 - політичного (відстоювання інтересів народу України) – 2,3;
- середній індекс – 3,8.

Як можна бачити вище, всі види потенціалу певною мірою є базою для формування та розвитку соціального капіталу. Досить низьким є використання таких видів потенціалу, як політичний (23 %), громадянсько-суспільний (27 %), інформаційний (33 %), економічний (36 %), які є складовими позитивного соціального капіталу.

В Україні накопичення позитивного капіталу як детермінанти економічного розвитку унеможливує толерантне ставлення громадськості до корупційних проявів. Результати соціологічного опитування й аналітичного дослідження корупційних ризиків в інститутах держави, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» [3], свідчать, що в Україні:

- 83 % опитаних розглядає корупцію як звичне явище, комфортний або вимушений спосіб розв'язання проблемних питань.
- 48 % підприємців, громадян України змушені були давати хабарі (гроші, подарунки чи надавати вимушені послуги);
- у сфері їхньої підприємницької діяльності давання хабарів в органах державної влади відбувалось при отриманні різноманітних довідок (18 %), у податковій інспекції (17 %), при проведенні перевірок (15 %), у судах, прокуратурі (8 %), при проходженні митного контролю (5 %);
- 6 % населення у разі вимагання хабара поскаржаться керівництву відповідного органу, 5 % – готові звернутися до правоохоронних органів, 3 % – до суду, менш ніж 2% – до вищих інстанцій, у ЗМІ, до громадських організацій;
- 11 % підприємців у випадку вимагання хабара готові звернутися до правоохоронних органів, 7 % – поскаржитися керівникам службовця, 8 % – до ЗМІ, 10 % – до громадських організацій, 4% – до вищих інстанцій.

Підприємці вбачають найбільш високі корупційні ризики у сфері контрольно-наглядової діяльності, зокрема в можливості чиновників державних органів самостійно ухвалювати рішення про припинення чи заборону діяльності підприємця за порушення правил (81 %), спрямованість контрольно-наглядових органів на обов'язкове виявлення порушень (78 %), існування значних "ножиць" у встановленні розміру штрафів (76 %), визначення одних і тих самих порушень як адміністративного проступку чи як злочину (75 %), різні покарання за ті самі порушення у різних законах (69 %).

Аргументом на підтвердження поданих вище результатів опитування можна розглядати ствердження міжнародних експертів [9], які вважають, що в Україні вкрай слабким є розвиток і функціонування ринкових інститутів, ключовими з яких є інститути приватної власності та економічної свободи в підприємницькій діяльності. На їхню думку, неефективність інституту приватної власності в Україні спричинена корумпованістю судової системи, її залежністю від законодавчої та виконавчої гілок влади. Відносини у форматі «приватне підприємництво – органи державної влади» є корумпованим «симбіозом», що деформує ринкові відносини, зумовлює нерентабельність ведення підприємницької справи, підвищує ризик можливості її втрати через рейдерське захоплення.

Свобода підприємницької діяльності в Україні порушується і надмірною її залежністю від цілої низки наглядово-контролюючих органів державної влади (податкової, митниці, санепідемстанції, реєстраційних та дозвільних інстанцій тощо), які виконують радше «каральні» функції. Зокрема, стаття

* Шкала оцінки : від 0 до 10 балів.

«надходження від штрафів і фінансових санкцій», яку закладено в дохідну частину Державного бюджету України, на практиці реалізується шляхом визначення плану штрафів, обсягів фінансових санкцій та його виконанням. Тобто апріорі держава сприймає стереотипно підприємців як порушників, а податкове та підприємницьке законодавство розроблено таким чином, що його положення не порушує тільки той, хто не є підприємцем.

Варто зауважити й іншу виразну тенденцію, зумовлену домінуванням негативного соціального капіталу (корупцією), що спостерігається в Україні, – це невдоволення громадян та їхня недовіра до органів державної влади. Так результати дослідження громадської думки (настроїв, оцінок, суджень і поглядів) в українському суспільстві свідчать, що населення нашої країни вкрай незадоволене станом економіки, роботою уряду та функціонуванням демократії. За цими показниками Україна перебувала на останніх місцях у списку 26 країн – учасниць Європейського соціального дослідження. Виявилось, що українці найменше серед інших держав Європи задоволені своїм життям загалом, досить песимістично ставляться до перспектив розвитку своєї держави та віддають перевагу матеріальному, а не моральним цінностям [2, с. 7].

По суті, рівень задоволеності громадян є відображенням їхньої оцінки ефективності діяльності державних інститутів, які розробляють і реалізують економічну політику. Складається небезпечна ситуація, в якій громадяни внаслідок невдоволення станом економіки, роботою уряду та інших інститутів держави, втрачають довіру до них, залишаючись наодинці зі своїми соціально-побутовими проблемами, стають замкнені в собі, та, як наслідок, втрачають інтерес до розбудови соціального капіталу. Недовіра громадян до інститутів держави є також «лакмусовою смужкою» легітимності останніх.

В українському суспільстві постійно відбувається процес зниження довіри майже до всіх державних інституцій. Про це свідчать результати загальнонаціональних опитувань [7], проведених Фондом «Демократичні ініціативи» протягом 2000-2013 рр. У 2013 р. довіра до багатьох державних інституцій сягнула найнижчих рівнів за весь час проведення опитувань – баланс довіри-недовіри становить до: Верховної Ради України (-61%); судів (-56%); політичних партій (-52%); уряду України (-49%); міліції (-47%); прокуратури (-43%); Президента України (-43%); Конституційного суду України (-38%); Служби безпеки України (-14%). Натомість зростала довіра до недержавних інституцій, зокрема до церкви, ЗМІ, громадських організацій.

Розчарування українців у нинішній ринковій економіці поєднується з недовірою у взаємовідносинах між ними, що відштовхує їх брати участь у громадських об'єднаннях (відкриті соціальні мережі), знижує рівень їхньої активної громадянської позиції, що є вирішальним чинником у протидії корупції як негативного соціального капіталу. Громадяни демонструють досить низький рівень зацікавленості в членстві у відкритих соціальних мережах та відчують свою ізольованість від корупційних угруповань, які є для них закритими соціальними мережами. Такі соціальні мережі для пересічних громадян є «елітарними» об'єднаннями, які відірвані від їхніх інтересів та очікувань. Ці та інші обставини, зокрема низький рівень економічного добробуту, спонукають українців пристосовуватися до «несправедливих» реалій розвитку суспільства, шукати оптимальний формат поведінки, який би гарантував, передусім, перспективу самореалізації, а не економічне зростання в країні.

Іншими словами, реалії сьогодення (низькі рівні доходів населення, заробітної плати та ін., високі рівні корупції, безробіття, злочинності тощо) значною мірою деморалізували та призвели до зубожіння українців – суб'єктів позитивного соціального капіталу. В Україні нині діє застійна, хронічна тенденція до підвищення рівня бідності українських громадян, разом із тими, що працюють, значної їх поляризації за доходами та маргіналізації. Реальні доходи українців знизились на 10 %, рівень бідності сягнув 26,4 % (12,5 млн осіб), а доходи, нижчі за прожитковий мінімум, отримують 23 % міських і 38 % сільських жителів. Анахронізмом в Україні є перебування за межею бідності економічно активних громадян: 79 % бідних складають домогосподарства, члени яких працевлаштовані. Заробітна плата, особливо в бюджетній сфері, не гарантує українцям можливість вирватися з тенет зубожіння [5, с. 29].

Малозабезпеченість і бідність багатьох українських домогосподарств спонукає їх до песимістичних настроїв, жалкування за радянською минушиною. Про це свідчать результати опитування [7]:

- 57 % малозабезпечених громадян України шкодують за колишнім СРСР;
- 40,5 % опитаних вважає, що було б краще, якби все залишалось так, як було в колишньому Радянському Союзі до 1985 року;

Найбільше шкодують за колишнім СРСР мешканці Сходу (56 %), Центру (42%) та Півдня (35 %), менше – Заходу (23 %) України, що є підґрунтям для політичного популізму, авантюризму, розчарувань, недовіри та політичної нестабільності. Песимізм особливо притаманний особам старшого віку, у яких спостерігається успадкована з часів СРСР психологічна залежність від держави, покладання на неї вирішення побутових проблемних питань. Утім, державна політика в Україні і нині залишається певною мірою патерналістською, що призводить до того, що переважна частина населення країни матеріально залежна від держави. Працевлаштовані на роботу в державному суспільному секторі особи нездатні в

багатьох випадках ефективно працювати в умовах ринку. Іншими словами, зайнятість у державному секторі економічно демотивує людей, негативно впливає на їхню конкурентоспроможність у приватному суспільному секторі.

Крім цього, в Україні нараховується приблизно 14 млн пенсіонерів, 7 млн бюджетників, зайнятих на державних і комунальних підприємствах, а також членів їхніх сімей. Варто також наголосити, що в Україні пенсійні виплати, які становлять близько 18 % ВВП, є досить високими навіть для країн Європи та мають тенденцію до зростання [13, с. 17].

Підводячи підсумки на підставі проаналізованого вище, можна стверджувати, що соціальний капітал в Україні є значною мірою деформованим – «гіпертрофія» негативного соціального капіталу супроводжується зменшенням обсягів позитивного. У реаліях сьогодення чітко вираженою є специфіка розвитку соціального капіталу в економіці України: неефективною в цьому контексті є не тільки діяльність державних інститутів, відбувається девальвація неформальних норм, зокрема моральних цінностей, мотивації вітчизняних підприємців і найманих працівників. Підприємці не тільки змушені давати чиновниками хабарі: неофіційні платежі та офіційно встановлені податки роблять підприємництво обтяжливим, не вигідним, а приватна ініціатива здебільшого є непотрібною та призводить до покарання. Деформовані інститути не стимулюють, а придушують ініціативу підприємців, найманих працівників. Часті зміни правил гри (податкового, підприємницького та іншого законодавства) підвищують ризик ведення справи аж до її втрати через нівелювання великим корумпованим бізнесом умов ринку та ринкових відносин. Змінюються і морально-психологічні установки: замість мотивації дотримання правових норм підприємці змушені відволікатися на боротьбу за отримання «депутатського мандата», «каналу» до бюджетних коштів, що дає їм змогу заробляти швидкі та легкі гроші, розпоряджатися наявними державними активами, привласнювати ресурси, монополізувати ринки тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Отримані в ході проведеного в статті дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки.

1. Аналізом виявлено, що масштаби охоплення економіки України корупцією як формою негативного соціального капіталу є хронічно та критично високими, а також такими, що помітно переважають обсяги позитивного соціального капіталу. «Гіпертрофія» першого виду капіталу «паралізує» по суті розвиток позитивного соціального капіталу в нашій країні.
2. Аналізом показників, поданих у звітах міжнародної організації Глобал Інтегріті за 2006-2014 рр., виявлено взаємозалежність рівня корупції в Україні від діяльності державних інститутів, ефективність якої визначає політичну стабільність та економічне зростання. Залежність між індексом стримування корупції, ефективності діяльності державних інститутів і політичною стабільністю виявлено і проведеним дослідженням міжнародних показників урядування (Worldwide Governance Indicators) протягом 1998-2014 рр. Підвищення рівня корупції призводить до зменшення в показниках надходження іноземних інвестицій, збільшує внутрішні і зовнішні боргові зобов'язання, перешкоджає веденню бізнесу в країні, знижує конкурентоспроможність країни на ринках та уповільнює її інноваційний розвиток. Негативний соціальний капітал генерує цілу низку негативних явищ в економіці та призводить до погіршення багатьох макроекономічних показників.
3. З'ясовано, що специфічною рисою розвитку соціального капіталу в Україні є не лише неефективна діяльність її державних інститутів, але й відбувається девальвація соціальних норм, зокрема моральних цінностей, мотивації вітчизняних підприємців і найманих працівників. Уповільнення темпів економічного зростання в Україні супроводжується процесом зниження довіри українців до державних інститутів (майже половина з них не має довіри до них), у той час, як довіра до церкви, ЗМІ та недержавних організацій зростає на національному і регіональному рівнях. Корумпована влада як закриті соціальні мережі або негативний соціальний капітал руйнує довіру до держави, та видається, що в умовах низької спроможності громадянського суспільства здатність протидіяти корупції навряд чи буде ефективною. Процес унеможливлення функціонування негативного соціального капіталу, по суті паралізовано поблажливим, толерантним ставленням населення України до корупції. Так 83 % із них вважають корупцію суспільно прийнятною нормою, ефективним і зручним способом вирішення власних проблем. Іншими словами, формування і розвиток громадянського суспільства в Україні як позитивного соціального капіталу унеможливлюються через: всеохопну корупцію як негативний соціальний капітал; високий рівень зубожіння населення, в тому числі тих, хто працює; песимістичні настрої, анахронізми радянської ментальності та окремі психологічні характеристики багатьох українців.

Перспективами подальших розвідок є формування і розвиток громадянського суспільства в Україні через зменшення негативного капіталу; визначення та наукове обґрунтування методології вимірювання останнього економічними показниками та шляхи його зменшення.

Список літератури

1. Експертні оцінки тенденцій інтеграції українського суспільства [Електронний ресурс] / Інститут соціології НАН України. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
2. Золкіна, М. Сучасні українці: задоволеність життям, очікування від майбутнього, головні цінності [Текст] / Марія Золкіна // Громадська думка: інформ.-аналіт. видання. – № 10. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 2012. – 7 с.
3. Корупція в Україні – 2009: результати соціологічного та аналітичного дослідження корупційних ризиків в публічній адміністрації [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи»: веб-сайт. – 2009. – Режим доступу: http://dif.org.ua/en/polls/2009_polls/korupcija-v-ukraini-2009.htm.
4. Полищук, Л. И. Экономическое значение социального капитала [Текст] / Л. И. Полищук, Р. Ш. Меняшев // Вопросы экономики: журнал. – 2011. – № 12. – С. 46–65.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році [Текст] : щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НСД, 2013. – 576 с.
6. Слухання у Комітеті на тему: «Антикорупційна політика і практика: проблеми законодавчого забезпечення» / Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією. – К.: СПД О. М. Москаленко, 2009. – 96 с.
7. Україні – 22: думка громадян [Електронний ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи»: веб-сайт. – 2013. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fmlfmbvlmerlgmlermgljm.htm>.
8. Янукович порахував, що корупція в Україні обходиться в 20 мільярдів [Електронний ресурс] // Економічна правда. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/06/8/288560>.
9. A Road Map for Economic De-Sovietization: [Electronic Resource] // The Ukrainian Week: web-site. – 2013. – August 21. – Access mode: <http://ukrainianweek.com/Economics/87677>.
10. Bourdieu, P. Le capital social: notes provisoires [Text] / P. Bourdieu // Actes Rech. Sci. Soc. – 1980. – Vol. 31. – P. 2–3.
11. Country Data Report for Ukraine, 1998-2014: Worldwide Governance Indicators [Electronic Resource] / The World Bank Group. – Access mode: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/c226.pdf>.
12. Global Integrity Reports [Electronic resource] // The Global Integrity: Independent Information on Government & Corruption. – 2013. – Access mode: <http://www.globalintegrity.org>.
13. Ukraine. Country Economic Memorandum. Strategic Choices to Accelerate and Sustain Growth, Report No. 55895-UA. – The World Bank, 2010. – 111 p.
14. Worldwide Governance Indicators [Electronic Resource] / The World Bank Group. – 2015. – Access mode: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
15. Woolcock, M. Social Capital: Implications for Development Theory [Text] / M. Woolcock, D. Narayan // The World Bank Research Observer. – 2000. – № 15. – P. 225-251.

References

1. Expert assessments of trends in the integration of Ukrainian society. (2013). Retrieved from: http://i-soc.com.ua/institute/el_library.php.
2. Zolkina, M. (2012). Modern Ukrainian: life satisfaction, expectations on the future, core values. Public opinion: information and analytical publication, 10.
3. Corruption in Ukraine – 2009: results of a sociological and analytical studying on corruption risks in public administration. (2009). Retrieved from: http://dif.org.ua/en/polls/2009_polls/korupcija-v-ukraini-2009.htm.
4. Polishchuk, L. I. & Meniashev, R. Sh. (2011). Economic importance of social capital. Economics Issues, 12, 46-65.
5. Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovishche Ukrainy v 2013 rotsi: Shchorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2013).
6. Hearing at the Committee on Anti-Corruption Policy and Practice: Legislative Support Issues / The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on organized crime and corruption combating. (2009). Kyiv: SPD O. Moskalenko.
7. Ukraini – 22: dumka hromadyan. (2013). The Democratic Initiatives Fund. Retrieved from: <http://dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fmlfmbvlmerlgmlermgljm.htm>.
8. Yanukovych porakhuvav, shcho koruptsiya Ukraini obkhodytsia v 20 miliardiv. (2011). The Economic Truth. Retrieved from: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/06/8/288560>.
9. A Road Map for Economic De-Sovietization. (2013). // The Ukrainian Week. Retrieved from: <http://ukrainianweek.com/Economics/87677>.
10. Bourdieu, P. (1980). Le capital social: notes provisoires. Actes Rech. Sci. Soc, 31, 2–3.
11. Country Data Report for Ukraine, 1998-2014. (2015). The World Bank Group. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/c226.pdf>.

-
12. Global Integrity Reports. (2013). The Global Integrity: Independent Information on Government & Corruption. Retrieved from: <http://www.globalintegrity.org>.
 13. Ukraine. Country Economic Memorandum. Strategic Choices to Accelerate and Sustain Growth, Report No. 55895-UA. (2010). The World Bank.
 14. Worldwide Governance Indicators. (2015). The World Bank Group. Retrieved from: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>.
 15. Woolcock, M. & Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory. The World Bank Research Observer, 15, 225-251.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2015 р.